

УДК 81'42

Ю. І. Вербиненко

Український мовно-інформаційний фонд НАН України
молодший науковий співробітник

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ДИСКУРСИВНИХ ОДИНИЦЬ

У статті розглянуто питання виділення дискурсивних одиниць у тексті. На основі досліджень вчених, що розглядали питання дискурсу та дискурсивних одиниць у тексті, проаналізовано функції, які можуть виконувати такі одиниці (організація висловлювання, перехід з однієї теми до іншої, вираження макроструктури тексту, маркування індивідуального судження, ставлення до твердження, його оцінка тощо). Також у статті розглянуто проблему формальної ідентифікації зазначених одиниць у тексті. Вона ускладнюється у зв'язку з тим, що дискурсивні одиниці неможливо з упевненістю виділити ні за граматичними ознаками, ні за синтаксичними принципами. Тому запропоновано вважати семантико-прагматичні характеристики дискурсивних одиниць визначальними в процесах їхньої ідентифікації. Підкреслено роль та значення дослідження дискурсивних одиниць для розвитку української наукової мови.

Ключові слова: дискурсивні одиниці, дискурсивні маркери, дискурс.

Дискурс – у широкому сенсі складна єдність мовної практики і позамовних факторів (значуща поведінка, що маніфестується в доступних чуттєвому сприйняттю формах), необхідних для розуміння тексту, єдність, що дає уявлення про учасників спілкування, їхні настанови й цілі, умови вироблення і сприйняття повідомлення. У дискурсі відбивається складна ієрархія різних знань, необхідна як при їх породженні, так і сприйнятті. Отже, дискурс можна розглядати як когнітивно-лінгвістичний комплекс, що складається з певної суми зв'язних текстів разом з екстралінгвістичними чинниками, взятими в подієвому аспекті; це «...мова, що розглядається як цілеспрямована соціальна дія» [1]. З огляду на семантичну структуру, дискурс має два плани – власне-лінгвістичний та лінгвокогнітивний, тобто він є «двостороннім» утворенням, що має план вираження і план змісту.

Перший план пов'язаний з мовою, і проявляється в сукупності породжених текстів (дискурс як результат). План вираження дискурсу експлікується через певну послідовність мовних одиниць, створену в певний час, у певному місці та з певною метою. Другий план пов'язаний з мовною свідомістю; він обумовлює вибір мовних засобів, впливає на породження (і сприйняття) текстів, проявляючись у контексті і пресупозиції (дискурс як процес). Елементами дискурсу є події, їх учасники, перформативна інформація і в той же час «не-події»: обставини, які супроводжують події, фонові інформація, оцінка події, інформація, що співвідносить дискурс із подією. Останні й виражаються у

тексті за допомогою дискурсивних маркерів або дискурсивних одиниць. Наразі дослідження дискурсивних маркерів є однією з найбільш популярних ділянок дискурсивного аналізу та лексикографії. Можна сказати, що дискурсивні одиниці – це мовні конструкції, що забезпечують зв'язність тексту та передають відношення мовця до сказаного, спрямовують увагу на контекст; дискурсивні одиниці надають мові чіткості, структурованості, регулюють емоційну забарвленість, роблять текст зрозумілішим. Функції маркерів у контексті досить різноманітні: організація висловлювання, перехід з однієї теми до іншої, вираження макроструктури тексту, маркування індивідуального судження, ставлення до твердження, його оцінка тощо. Розглядати питання дискурсивних слів почав вивчати ще французький лінгвіст Антуан Кюліолі. [7]

А. Кібрік [6] визначає дискурсивні слова як спеціальні слова, що позначають структуру мови, ментальні процеси мовця, що відображають контроль над ментальними процесами адресата тощо. У реченні дискурсивні функції можуть виконувати як власне дискурсивні одиниці (вступні і модальні слова і звороти (без сумніву, власне кажучи)), так і сполучники (якщо, але), частки (ж, просто, як раз), окремі словосполучення (в зв'язку з цим, в даному випадку), включені в структуру речення (доречно згадати, що ..., наважимося стверджувати, як відомо), і навіть цілі речення (підсумуємо найбільш важливе, список можна продовжити). Очевидно, що і лексично, і морфологічно (і навіть синтаксично) дискурсивні одиниці (ДО) дуже різноманітні, і їх неможливо однозначно віднести до якогось певного лексико-граматичного класу [2].

Отже, класифікувати дискурсивні одиниці лише за граматичними ознаками неможливо. За допомогою синтаксичних характеристик не можна з упевненістю виділяти ДО в тексті. З позицій морфології такі одиниці також важко об'єднати в один клас, оскільки тотожність морфологічних характеристик зовсім не гарантує належності мовних одиниць до класу дискурсивних.

Складність опису дискурсивних одиниць полягає ще й у нерозробленості теоретичних засад їхнього семантичного опису та його лексикографічного представлення. Викликають певні утруднення при формулюванні словникових дефініцій одиниць цього класу, оскільки вони часто бувають дуже сильно інтегрованими в контекст. Через це важко окреслити системні границі одиниць цього класу та побудувати для них коректну лінгвістичну класифікацію.

Виходячи з викладеного, ми вважаємо, що визначальними ознаками при виділенні дискурсивних одиниць виступають їх семантико-прагматичні характеристики. На нашу думку, найбільш точно дискурсивні одиниці можна виділяти саме за їх функціями.

Усі одиниці, що втратили своє первісне значення і перейшли до класу дискурсивних, набувають ряд формальних особливостей (головним чином, синтаксичного та інтонаційного характеру), які допомагають відрізнити дискурсивне вживання лексеми від недискурсивного. Є. В. Хачатурян [5] визначила основні з них:

- при ізольованому вживанні вони не можуть бути відповіддю на питання;
- не вживаються із запереченням (якщо тільки заперечення не входить до складу дискурсивного слова);
- як правило випускаються при непрямій мові;
- не можуть повторюватися під час перепитування;
- на відміну від повноправних членів речення, позиція дискурсивного слова, що не має синтаксичної функції в реченні, не зафіксована, а визначається семантичними критеріями;
- як правило, дискурсивне слово або вся конструкція з ним у мовленні виділяється за допомогою пауз.

Дискурсивні одиниці «регулюють плин дискурсу» [4] та виконують композиційно-структурну, регулятивну та модально-оціночну функції. Вони «оформлюють» текст та роблять його зрозумілішим. Жоден текст не обходиться без дискурсивних одиниць, наукові тексти – не виняток. ДО супроводжують кожну думку, кожне твердження автора. На думку М. Кожиної [3], дискурсивні одиниці ніби спеціально створені для наукового стилю, оскільки його визначальними рисами є абстрактно-узагальненість, підкреслена логічність, точність, ясність і об'єктивність, а також послідовність і некатегоричність викладу.

Для української мови дослідження дискурсивних одиниць є новим і перспективним напрямом, оскільки в лінгвоукраїністиці такі дослідження раніше майже не проводились. Особливий неабиякий інтерес представляє вивчення функціонування дискурсивних одиниць у науковому стилі та в так званих мовах для спеціальних цілей. Окремо відзначимо значення таких робіт для завдань автоматичного опрацювання текстів (*natural language processing*): машинний переклад, екстракція знань з текстів, лінгвістична експертиза, створення паралельних дво- та багатомовних лінгвістичних корпусів тощо.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Дискурс / Н. Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь ; под ред. В. Н. Ярцевой. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – С. 136–137.
2. Викторова Е. Ю. Влияет ли гендер на использование дискурсивов? (на материале письменного научного дискурса) / Е. Ю. Викторова. – Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия Филология. Журналистика. – 2011. – Вып. 3 (Т. 11). – С. 8–14.
3. Кожина М. Н. Научный стиль / М. Н. Кожина // Стилистический энциклопедический словарь русского языка. – М. : Школа «Языки славянской культуры», 2003. – С. 242–247
4. Сиротинина О. О синтаксическом статусе некоторых компонентов дискурса / О. Сиротинина // *Oameni si idei : Studii de filologie*. Cluj – Napoca : Editura Risoprint, 2005. – С. 342–348
5. Хачатурян Е. В.. Семантика и синтактика дискурсивных слов глагольного происхождения в современном итальянском языке : дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.05. – романские языки / Е. В. Хачатурян. – М., 2000. – 171 с.:
6. Kibrik A. A. Dynamics of attention focus in narrative discourse : The Plural case / A. A. Kibrik // *Languages of the world*. – М., 1992. No 4. – P. 4–12.
7. Tommola Н. Прямо прямо идет, а с нею не разминешься (о статусе дискурсивных слов и частиц) [Електронний ресурс] / Н. Tommola. – Хельсінкі, 2008. – Режим доступу: <http://www.helsinki.fi/slavicahelsingiensia/preview/sh35/pdf/36.pdf>

References

1. Arutiunova N. D. Discourse // LED. – Moscow: 1990. – P. 136–137
2. Viktorova E. Does gender affect the use of discursive? (Based on written scientific discourse) / E. Viktorova. – Saratov: SSU. News of SSU No 3, vol. 11, 2011
3. Kozhina M. Scientific style // Stylistic Encyclopedic Dictionary of the Russian language / M. Kozhina. – Moscow: Nauka, 2003. – P. 242-24
4. Sirotinina O. On the syntactics status of some components of discourse / O. Sirotinina *Напока* : Editura Risoprint, 2005. – С. 342-348
5. Khachaturian E. Semantics and discourse syntactics of words of verbal origin in modern Italian: [thesis] / E. Khachaturian. – Moscow: MSU, 2000.- 171 p.
6. Kibrik A. A. Dynamics of attention focus in narrative discourse: The Plural case. *Languages of the world.* / A. A. Kibrik/ – М. 1992. No 4. – P. 4-12
7. Tommola Hannu. Прямо прямо идет, а с нею не разминешься (о статусе дискурсивних слов и частиц) [Electronic source]. – Helsinki: 2008. – Access mode: <http://www.helsinki.fi/slavicahelsingiensia/preview/sh35/pdf/36.pdf>

Verbynenko Yu.

THE QUESTION OF DISCOURSE WORDS DETERMINING

Studying discursive words is one of the most popular areas at discourse analysis and lexicography. The article deals with the determining of discursive words in the text and its complexity. The functions that can perform discursive words in the text (which may be organization of expression, the transition from one topic to another; expressing macrostructure of the text, marking individual point of view etc.). Due to heterogeneity of discursive words, one can not confidently select them in the text nor by the grammatical principles nor by the syntactic characteristics. In terms of morphology, these words are also difficult to combine into one class. Because words, having the same characteristics, can be or not be discursive ones. Therefore, we believe that the semantic-pragmatic characteristics are crucial in the determining the discursive words. In our opinion, most accurately discursive words can be determining according to their functions. And since no text without discursive words, and scientific texts are no exception – discursive words accompany every thought, every statement of the author, we believe that studying such words is a promising area of research, especially for the Ukrainian language.

Key words: *discursive words, discursive markers, discourse.*